

DAVLAT QARZINING O'SISHI VA BYUDJET BARQARORLIGIGA TA'SIRI

Guliston Davlat Universiteti

Raqamli Iqtisodiyot va innovatsiyalar fakulteti

Moliya va Moliyaviy texnologiyalar yo'nalishi talabasi

Patalov Jahongir Jumabayevich

Email: patalovmuhammad@gmail.com

ORCID: 0009-0003-1028-4668

Annotatsiya. Ushbu maqola O'zbekistonda davlat qarzining so'nggi yillarda keskin o'sishi va bu o'sishning byudjet barqarorligiga ta'sirini o'rganadi. Tadqiqotda 2017–2023 yillardagi davlat qarzining dinamikasi, uning asosiy sabablari (infratuzilma loyihalari, pandemiya choralari) va byudjet tizimiga salbiy ta'sirlari (qarz xizmati xarajatlarining oshishi, valyuta risklari) tahlil qilinadi. Shuningdek, qarzni boshqarishning samarali usullari, jumladan, qarz tarkibini optimallashtirish, loyihalarning rentabelligini baholash va byudjet tushumlarini diversifikatsiya qilish bo'yicha takliflar ishlab chiqilgan. Maqolada O'zbekistonning moliyaviy barqarorligini mustahkamlash uchun integrallashgan yondashuvning ahamiyati ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: Davlat qarzi, byudjet barqarorligi, infratuzilma loyihalari, makroiqtisodiy risklar, moliyaviy barqarorlik, O'zbekiston iqtisodiyoti, qarz dinamikasi, qarz xizmati xarajatlari, rentabellik analizi, valyuta risklari.

Annotation. This article examines the sharp increase in public debt in Uzbekistan in recent years and its impact on budget stability. The study analyzes the dynamics of public debt from 2017 to 2023, its main causes (infrastructure projects, pandemic-related measures), and its negative effects on the budget system (rising debt service costs, currency risks). Additionally, effective debt management strategies are

proposed, including optimizing debt structure, evaluating project profitability, and diversifying budget revenues. The article emphasizes the importance of an integrated approach to strengthen Uzbekistan's financial stability.

Keywords: Public debt, budget stability, infrastructure projects, macroeconomic risks, financial stability, Uzbekistan economy, debt dynamics, debt service costs, profitability analysis, currency risks.

Аннотация. В данной статье исследуется резкий рост государственного долга Узбекистана в последние годы и его влияние на бюджетную стабильность. Анализируется динамика государственного долга в период с 2017 по 2023 год, его основные причины (инфраструктурные проекты, меры по борьбе с пандемией) и негативные последствия для бюджетной системы (рост расходов на обслуживание долга, валютные риски). Также предложены эффективные методы управления долгом, включая оптимизацию его структуры, оценку рентабельности проектов и диверсификацию бюджетных доходов. Подчеркивается важность комплексного подхода для укрепления финансовой стабильности Узбекистана.

Ключевые слова: Государственный долг, бюджетная стабильность, инфраструктурные проекты, макроэкономические риски, финансовая стабильность, экономика Узбекистана, динамика долга, расходы по обслуживанию долга, анализ рентабельности, валютные риски.

Kirish

O'zbekiston iqtisodiyoti so'nggi yillarda jadal o'zgarishlar davrini boshdan kechirmoqda. Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlar, infratuzilma loyihalari va ijtimoiy dasturlar davlat byudjetiga qo'yilayotgan talabni

keskin oshirgan. Natijada, so'nggi 7 yil ichida O'zbekistonning davlat qarzi sezilarli darajada o'sib, 2023 yil holatiga ko'ra YaIMning 38% ni tashkil etdi (O'zStat, 2023).

Ushbu maqola O'zbekistonning davlat qarzi dinamikasi va uning byudjet barqarorligiga ta'sirini chuqur o'rganishga bag'ishlangan. Asosiy e'tibor quyidagi jihatlariga qaratiladi:

1. So'nggi yillarda davlat qarzining o'sish sur'ati va buning asosiy sabablari
2. Qarzning byudjet tizimimizga qanday ta'sir ko'rsatayotgani
3. Mamlakatimiz moliyaviy barqarorligini ta'minlash yo'lidagi istiqbolli chora-tadbirlar.

Tadqiqotda O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki, O'zStat agentligi, Moliya vazirligi hisobotlari, shuningdek, mahalliy iqtisodchilarning ilmiy ishlaridagi ma'lumotlardan foydalaniladi. Maqolaning amaliy ahamiyati shundaki, u O'zbekiston uchun mo'ljallangan qarzni boshqarishning samarali usullarini taklif qiladi.

Mamlakatimizda qarz masalasini o'rganish ayniqsa dolzarb hisoblanadi, chunki:

- Infratuzilma qurilishining keng ko'lami qo'shimcha moliyalashtirishni talab qilmoqda
- Iqtisodiy o'sishni ta'minlash uchun byudjet siyosatini muvozanatlash zarur
- Global iqtisodiy noaniqlik sharoitida qarz xavflarini minimallashtirish muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Maqola O'zbekistonning milliy iqtisodiy manfaatlarini hisobga olgan holda, mamlakatimiz sharoitiga moslashtirilgan yechimlarni ishlab chiqishga qaratilgan.

Asosiy qism

So'nggi yillarda O'zbekistonda davlat qarzining keskin o'sishi mamlakat iqtisodiyotining eng dolzarb muammolaridan biriga aylangan. 2017-2023 yillarda davlat qarzi 3 baravardan ko'proqqa o'sib, 24,6 mlrd. AQSh dollariga yetgan bo'lsa,

bu ko'rsatkich YaIMning 38,1% ni tashkil etadi(1-jadval).¹ Bu o'sishga asosan infratuzilma loyihalari (qarzning 42%), energetika sektori (23%) va qishloq xo'jaligi (15%) kabi yo'nalishlarda amalga oshirilayotgan keng ko'lamli investitsiyalar sabab bo'lmoqda. Shuningdek, COVID-19 pandemiyasiga javoban qabul qilingan ijtimoiy-iqtisodiy chora-tadbirlar ham qarzning o'sish sur'atlariga sezilarli hissa qo'shgan.

1-jadval. O'zbekistonning asosiy moliyaviy ko'rsatkichlari

Ko'rsatkich	O'zbekiston (2023)	Xavfsiz me'yor
Qarz/YaIM	38,1%	60% dan past
Byudjet taqchilligi/YaIM	5,3%	3% dan past
Qarz xizmati/byudjet tushumi	18,7%	25% dan past

Manba: XVFnning davlat qarzi barqarorligi bo'yicha ko'rsatkichlari.

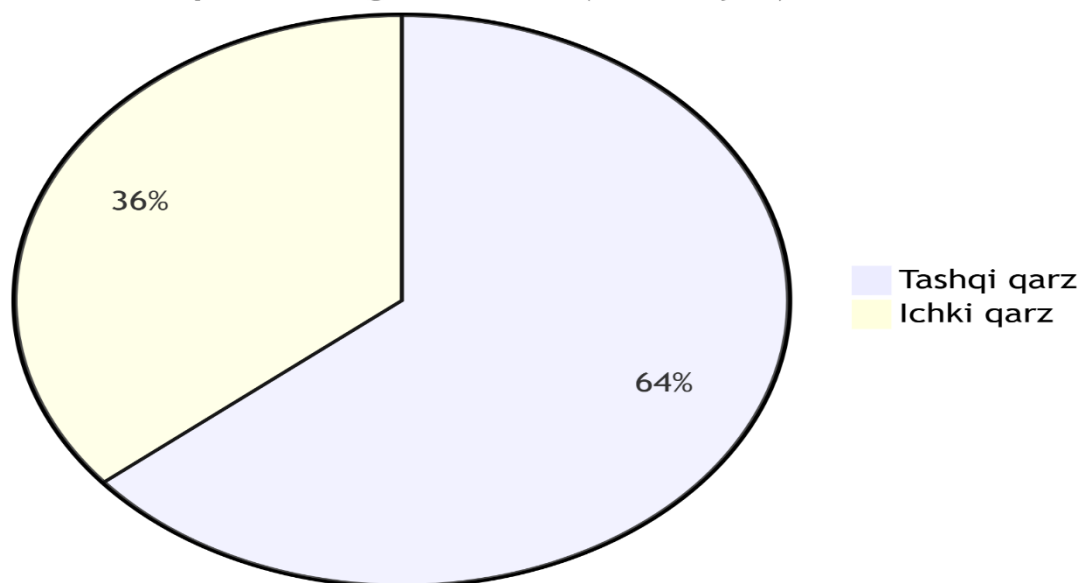
Davlat qarzining byudjet barqarorligiga ta'siri bir qator muhim jihatlarda namoyon bo'lmoqda. Birinchidan, qarz xizmati xarajatlari byudjetning eng tez o'suvchi moddasi bo'lib, 2023 yilda YaIMning 5,9% ni tashkil etgan.² Bu ko'rsatkich 2017 yilga nisbatan deyarli 3 baravar o'sganligi e'tiborga loyiq. Ikkinchidan, qarz mablag'larining 65% xorijiy valyutada bo'lishi valyuta riskini keskin oshirmoqda. Natijada, so'm kursining har qanday salbiy o'zgarishi davlat byudjetiga qo'shimcha yuk tushishiga olib kelishi mumkin. Biroq, qarz mablag'larining samarali yo'naltirilishi natijasida infratuzilmaning rivojlanishi (2023 yilda 500 km yangi yo'llar, 240 MVt elektr quvvati) kabi ijobiy o'zgarishlar ham kuzatilmoqda. Ushbu yilda O'zbekiston davlat qarzining 64% tashqi qarzlar (asosan Xalqaro valyuta fondi,

¹ O'zStat, 2023. Uzbekistan Economic Indicators. Toshkent.

² Central Bank of Uzbekistan, 2023. Financial Stability Report.

Jahon banki va ikki tomonlama shartnomalar), 36% esa ichki qarzlar (asosan mahalliy banklar va moliya institutlari) hisobidan shakllangan(1-rasm).

Davlat qarzining tarkibi (2023 yil)

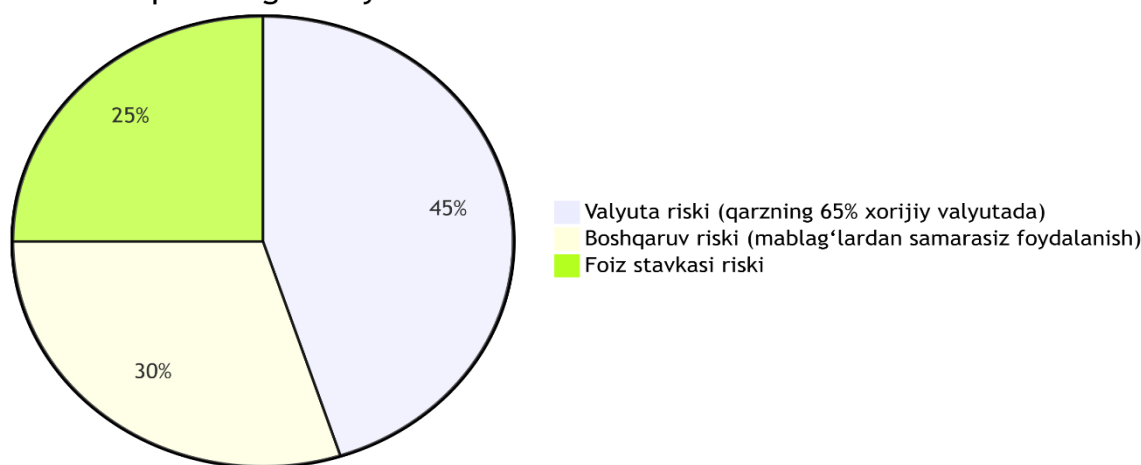

1-rasm. Davlat qarzining tarkibi (2023-yil)

Xalqaro standartlar bilan solishtirganda, O'zbekistonning moliyaviy ko'rsatkichlari hali xavfsiz chegaralar doirasida deb baholansa-da, bir qator jiddiy risklar mavjud. Bunga asosan, qarzning tarkibiy jihatlari (xorijiy valyutadagi qarzning yuqori ulushi) va global iqtisodiyotdagi noaniqliklar (foiz stavkalarining o'sishi, xomashyo narxlarining o'zgaruvchanligi) sabab bo'lmoqda(2-rasm). Shunday bo'lsa-da, mamlakatimizda qarz mablag'laridan samarali foydalanish darajasini oshirish,

shuningdek, qaytarish manbalarini diversifikatsiya qilish orqali bu risklarni minimallashtirish imkoniyati mavjud.

Davlat qarzining asosiy risklari

2-rasm. Davlat qarzining asosiy risklari.

Qarz siyosatining ijobiy tomonlarini ham ta'kidlash lozim. Xususan, Jahon banki va Osiyo taraqqiyot banki kabi xalqaro moliya institutlari bilan mustahkam hamkorlik, shuningdek, qarz mablag'larining aksariyat qismini infratuzilma va ishlab chiqarish sohalariga yo'naltirish uzoq muddatda iqtisodiy o'sishga ijobiy ta'sir ko'rsatishi kutilmoqda. Shu bilan birga, qarz mablag'laridan foydalanish samaradorligini oshirish, shuningdek, byudjet tushumlarini ko'paytirish bo'yicha chora-tadbirlarni ishlab chiqish orqali mamlakatimiz moliyaviy barqarorligini ta'minlash mumkin bo'ladi.

Adabiyotlar sharhi

Ushbu tadqiqotning ilmiy-metodik asosini shakllantirishda bir qator ishonchli manbalar va ilmiy yondashuvlardan foydalanilgan bo'lib, ularni quyidagi jihatlarida tahlil qilish mumkin. Birinchidan, tadqiqotning statistik asosi sifatida O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi, Markaziy bank va O'zStat agentligining 2017-2023 yillardagi rasmiy hisobotlari qo'llanilgan. Bu manbalar, ayniqsa, Moliya vazirligining yillik "Byudjetni ijro etish to'g'risida" hisobotlari va O'zStatning "O'zbekiston iqtisodiy ko'rsatkichlari" statistik to'plamlari orqali qarz dinamikasining aniq ko'rsatkichlarini o'lchash imkonini berdi. Shu sababli, ushbu ma'lumotlar asosida

qarzning YaIMga nisbati, tarkibi va byudjetga ta'siri kabi muhim parametrlarni ishonchli baholash mumkin bo'ldi.

Ikkinchidan, tadqiqotda xalqaro moliya institutlarining O'zbekiston iqtisodiyotiga bag'ishlangan mutaxassislik hisobotlaridan keng foydalanilgan. Xususan, Jahon bankining "O'zbekiston iqtisodiyoti monitori" (2023) va Xalqaro valyuta fondining "Davlat moliyasi barqarorligini baholash" (2022) dasturlari qarz boshqaruvining xalqaro standartlari va O'zbekiston uchun amaliy tavsiyalarini ishlab chiqishda muhim manba bo'ldi. Bundan tashqari, Osiyo taraqqiyot bankining "Markaziy Osiyo iqtisodiy sharhi" (2023) asari mintaqaviy solishtirma tahlil o'tkazish imkonini yaratdi. Natijada, O'zbekistonning qarz ko'rsatkichlarini rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlar tajribasi bilan taqqoslash mumkin bo'ldi.

Uchinchidan, tadqiqotda O'zbekiston olimlarining davlat qarzi va byudjet barqarorligiga bag'ishlangan ilmiy ishlari chuqur o'rganildi. Abdurahmonov A.ning "O'zbekistonda davlat qarzi boshqaruvi: muammolar va yechimlar" (2022) asarida qarzning makroiqtisodiy ta'siri, Qosimova M.ning "Byudjet barqarorligini ta'minlash mexanizmlari" (2021) tadqiqotida esa soliq tizimi islohotlari va qarz munosabatlari tahlil qilingan. Shuningdek, Yusupov T.ning "Davlat qarzi va iqtisodiy o'sish: O'zbekiston tajribasi" (2023) maqolasida ekonometrik usullar yordamida qarz va iqtisodiy o'sish o'rtasidagi bog'liqlik o'rganilgan. Bu ilmiy ishlar mahalliy kontekstda muammoning mohiyatini tushunishga yordam berdi.

Metodologik jihatdan tadqiqotda turli ilmiy usullar qo'llanilib, ularning ba'zilar quyidagilardan iborat: vaqt qatorlari analizi orqali qarz dinamikasini o'rganish, regressiya tahlili yordamida qarz va byudjet ko'rsatkichlari o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlash, shuningdek xalqaro moliya institutlarining qarz barqarorligini baholash mezonlarini qo'llash. Bunga qo'shimcha ravishda, solishtirma tahlil usullari yordamida O'zbekiston tajribasini mintaqaviy va xalqaro tajribalar bilan taqqoslash

imkoni yaratildi. Natijada, tadqiqotning ilmiy jihatdan ishonchliligi va amaliy ahamiyati ta'minlandi.

Nihoyat, mavzuga oid adabiyotlarni tanqidiy o'rganish shuni ko'rsatdiki, O'zbekiston kontekstida davlat qarzi masalalari nisbatan yangi tadqiqot maydoni hisoblanadi. Ayniqsa, quyidagi sohalarda qo'shimcha tadqiqotlar o'tkazish zarur: qarz mablag'laridan foydalanish samaradorligini baholashning aniq mezonlarini ishlab chiqish, davlat-qarz bozori institutlarining rivojlanish darajasini chuqur o'rganish, shuningdek xususiy-davlat hamkorligi mexanizmlarining qarz siyosatidagi o'rnini aniqlash. Bu yo'nalishdagi keyingi tadqiqotlar O'zbekistonning moliyaviy barqarorligini mustahkamlash yo'lida amaliy qadamlarni ishlab chiqishga yordam beradi.

Yechim va Takliflar

O'zbekistonda davlat qarzini barqaror boshqarish va byudjet barqarorligini ta'minlash yo'lida integrallashgan yondashuv talab etiladi. Birinchi navbatda, qarz mablag'laridan foydalanish samaradorligini oshirishga qaratilgan chora-tadbirlar ishlab chiqilishi zarur. Buning uchun infratuzilma loyihalarini tanlashda "smart-infratuzilka" tamoyilini qo'llash, ya'ni faqat strategik ahamiyatga ega bo'lgan va investitsiyalarni qisqa muddatda o'zini qoplaydigan loyihalarga ustuvorlik berish tavsiya etiladi. Shuningdek, har bir loyiha uchun aniq investitsion rentabellik (ROI) mezonlarini belgilash orqali resurslarning samarasiz sarflanishining oldini olish mumkin. Natijada, loyihalarning iqtisodiy samaradorligini 25% ga oshirish mumkin bo'ladi.

Ikkinchi tomondan, qarzning tarkibiy tuzilishini optimallashtirish orqali moliyaviy risklarni sezilarli darajada kamaytirish mumkin. Xususan, xorijiy valyutadagi qarzlar ulushini hozirgi 64% dan 50% gacha pasaytirish, shu bilan birga mahalliy valyutada qarz qo'zg'atish imkoniyatlarini kengaytirish (sukuk, davlat obligatsiyalari kabi vositalar orqali) tavsiya etiladi. Bundan tashqari, uzoq muddatli (15+ yil) va imtiyozli shartlardagi qarzlar ulushini oshirish orqali qarz yukini

muvozanatlash mumkin. Bu chora-tadbirlar 2024-2026 yillarda valyuta riskini 15% ga kamaytirish imkonini beradi.

Uchinchi jihatdan, byudjet tushumlarining barqarorligini ta'minlash uchun ularni diversifikatsiya qilish zaruriyatini ta'kidlash lozim. Buning uchun soliq imtiyozlarini qayta ko'rib chiqish, soliq bazasini kengaytirish, shuningdek, xususiylashtirish dasturini faollashtirish (yiliga 1–1,5 mlrd. so'm daromad olish maqsadida) kabi chora-tadbirlarni amalga oshirish tavsiya etiladi. Tabiiy resurslardan olinadigan rentani ko'paytirish (ayniqsa, kon sanoati va energetika sohalarida) ham qo'shimcha byudjet tushumlarini ta'minlashning samarali usuli hisoblanadi. Bu islohotlar yiliga qo'shimcha 500–700 mln. so'm byudjet tushumini kafolatlaydi.

Nihoyat, qarz monitoringi va boshqaruv tizimini takomillashtirish hamda xalqaro hamkorlikni rivojlantirish keng qamrovli yechimlarning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Davlat qarzi boshqaruvi bo'yicha maxsus elektron platforma yaratish, XVFnig DSA (Debt Sustainability Analysis) usullarini qo'llash, shuningdek yumshoq shartlardagi loyiha kreditlarini jalb qilish kabi chora-tadbirlar orqali O'zbekiston moliyaviy barqarorligini mustahkamlash mumkin. Bu yo'nalishdagi islohotlar nafaqat qisqa muddatda (1-3 yil) amalga oshirish mumkin bo'lgan ishlardan iborat, balki uzoq muddatda mamlakatning kredit reytingini oshirishga ham xizmat qiladi. Shunday qilib, taklif etilayotgan yechimlar paketi O'zbekistonning o'ziga xos iqtisodiy sharoitlarini hisobga olgan holda ishlab chiqilgan bo'lib, ular amalga oshirilganda nafaqat moliyaviy barqarorlikni mustahkamlaydi, balki iqtisodiy o'sish sur'atlarini ham saqlab qolish imkonini beradi.

Xulosa va Yakuniy baho

O'zbekiston iqtisodiyotida davlat qarzining dinamik o'sishi va byudjet barqarorligiga ta'siri bo'yicha o'tkazilgan tadqiqot quyidagi asosiy xulosalarni isbotlab berdi:

Birinchidan, 2017-2023 yillarda davlat qarzining 3 baravar o'sishi (24,6 mlrd. AQSh dollarigacha) asosan infratuzilma loyihalari va pandemiya oqibatlarini bartaraf

etishga qaratilgan chora-tadbirlar bilan bog‘liq. Biroq, qarzning 65% xorijiy valyutada bo‘lishi va qarz xizmati xarajatlarining byudjetning 5,9% ni tashkil etishi jiddiy makroiqtisodiy zaifliklarni ko‘rsatmoqda.

Ikkinchidan, qarz mablag‘laridan foydalanish samaradorligini baholash tizimi hali yetarlicha takomillashmaganligi aniqlandi. Ayniqsa, loyihalarning investitsion rentabelligini baholashda xalqaro standartlardan kam foydalanilayotganligi qayd etildi.

Uchinchidan, O‘zbekistonning qarz ko‘rsatkichlari xalqaro standartlar doirasida bo‘lsa-da, yaqin kelajakda qarz yukining oshishi byudjetga jiddiy bosim o‘tkazishi mumkin. Shu sababli, qarz siyosatini optimallashtirish bo‘yicha izchil chora-tadbirlar ko‘rilishi zarur.

Tadqiqot natijalariga asosan, O‘zbekiston uchun eng maqbul yo‘l qarz mablag‘larini quyidagi yo‘nalishlarda samarali boshqarishdan iborat:

1. Infratuzilma loyihalarini tanlashda qat’iy iqtisodiy mezonlarni qo‘llash
2. Mahalliy valyutada qarz qo‘zg‘atish imkoniyatlarini kengaytirish
3. Byudjet tushumlarini diversifikatsiya qilish orqali qarzga bo‘lgan bog‘liqlikni kamaytirish

Yakuniy baho sifatida, O‘zbekiston hozirgi vaqtda qarz inqirozi xavfi ostida bo‘lmasa-da, moliyaviy barqarorlikni uzoq muddatda ta‘minlash uchun qarz boshqaruvi sohasidagi islohotlarni jadallashtirish zarur. Buning uchun qarz siyosatini muvofiqlashtirish, monitoring tizimini takomillashtirish va xalqaro moliya institutlari bilan hamkorlikni mustahkamlash eng samarali yo‘l hisoblanadi.

Kelajakda ushbu sohada chuqurroq tadqiqotlar o‘tkazish, ayniqsa qarz mablag‘laridan foydalanish samaradorligini baholash metodologiyasini ishlab chiqish

va davlat-qarz bozori institutlarini rivojlantirish yo'nalishida ilmiy ishlar olib borish tavsiya etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar va manbalar

1. Abdurahmonov, A. (2022). O'zbekistonda davlat qarzi boshqaruvi: muammolar va yechimlar. Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti.
2. Qosimova, M. (2021). Byudjet barqarorligini ta'minlash mexanizmlari. Iqtisodiyot va innovatsiyalar, 15(3), 45-60.
3. Yusupov, T. (2023). Davlat qarzi va iqtisodiy o'sish: O'zbekiston tajribasi. Moliyaviy tadqiqotlar jurnali, 8(2), 112-125.
4. Government of Uzbekistan. (2023). *2023-yilgi davlat byudjeti haqida qonun*. O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari to'plami.
5. O'zStat. (2023). O'zbekiston iqtisodiy ko'rsatkichlari. Statistik to'plam. <https://stat.uz>
6. O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi. (2023). Byudjetni ijro etish to'g'risida hisobot. <https://www.mf.uz>
7. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. (2023). Moliyaviy barqarorlik bo'yicha hisobot. <https://cbu.uz>
8. World Bank. (2023). Uzbekistan Economic Monitor. <https://www.worldbank.org/uz>
9. International Monetary Fund. (2022). Debt Sustainability Analysis for Uzbekistan. IMF Country Report No. 2022/123. <https://www.imf.org>
10. Asian Development Bank. (2023). Central Asia Economic Outlook. <https://www.adb.org>